

BRIEFADVIES

TOEKOMST ODA

No. 29, november 2016

Leden Adviesraad Internationale Vraagstukken

Voorzitter Prof.mr. J.G. de Hoop Scheffer

Vicevoorzitter Prof.dr. A. van Staden

Leden Mw. prof.mr. C.P.M. Cleiren
Mw. prof.dr. J. Gupta
Prof.dr. E.M.H. Hirsch Ballin
Mw. prof.dr. M.E.H. van Reisen
LGen b.d. M.L.M. Urlings
Prof.dr.ir. J.J.C. Voorhoeve

Secretaris Drs. T.D.J. Oostenbrink

Postbus 20061
2500 EB Den Haag
telefoon 070 - 348 5108/6060
aiv@minbuza.nl

Inleiding

Nederland heeft zich in de afgelopen decennia internationaal en nationaal nadrukkelijk verbonden aan de internationale norm om 0,7% van het Bruto Nationaal Inkomen (BNI) te besteden aan ontwikkelingssamenwerking. Nederland liet het niet bij woorden alleen, maar hield zich ook aan deze norm.

Met zorg constateert de Adviesraad Internationale Vraagstukken (AIV) een verandering, namelijk dat de regering deze norm nog wel als uitgangspunt voor de begroting neemt, maar zonder verdere besluitvorming de komende jaren niet zal weten waar te maken. Ramingen in de nota van de Homogene Groep Internationale Samenwerking (HGIS)¹ voor 2017 laten zien dat de begroting voor ODA (officiële ontwikkelingshulp) op basis van afspraken uit het huidige Regeerakkoord zal afnemen tot 0,56% van het BNI in 2017 en tot 0,44% in 2020.²

De neerwaartse bijstelling van de begroting voor ODA staat op gespannen voet met het toenemende belang van internationale samenwerking. In veel landen vormt extreme armoede nog altijd een nijpend probleem. Een groot deel van de bevolking in Afrika profiteert niet of nauwelijks van economische groei. Zwak staatsoptreden, interne conflicten, religieuze agitatie en terroristische groeperingen bedreigen de stabiliteit in en buiten deze regio.

Voor ons land en breder Europa geldt dat de oorzaken van de migratiestroom structureel moeten worden aangepakt. Om vluchtelingen in de regio economisch en sociaal perspectief te bieden – zoals ten gevolge van de oorlog in Syrië – zijn hoge investeringen nodig. Opvang in de regio moet zodanig van kwaliteit zijn dat die voor vluchtelingen geen aanleiding vormt om verder te reizen.

Tegelijkertijd vraagt de uitvoering van het klimaatverdrag en de 2030-Agenda en bijbehorende *Sustainable Development Goals* (SDGs, of duurzame ontwikkelingsdoelen) om substantiële ondersteuning. Bij de ondertekening van het klimaatakkoord in Parijs onderschreef Nederland dat gestreefd zou worden naar het beschikbaar stellen van 'nieuwe en additionele' middelen voor de financiering van de klimaatdoelstellingen.

Het is bekend dat voor de verwezenlijking van de duurzame ontwikkelingsdoelen forse investeringen nodig zijn, die zeker niet alleen met private middelen gefinancierd kunnen worden. Nederland is een van de drijvende krachten geweest achter de totstandkoming van de 2030-Agenda.

Al vaker is zorg uitgesproken over de afname van de begroting voor ODA, vooral dat deel dat beschikbaar is om in te zetten in ontwikkelingslanden zelf, ter bevordering

1 De HGIS-nota wordt jaarlijks op Prinsjesdag aangeboden aan de Staten-Generaal. Zij bevat een overzicht van alle uitgaven door de betrokken ministeries op het gebied van het Nederlandse buitenlandbeleid, met een onderscheid tussen uitgaven voor officiële ontwikkelingssamenwerking (ODA) en overige uitgaven voor buitenlandbeleid (non-ODA). Door deze te bundelen wordt transparantie vergroot, wat bijdraagt aan geïntegreerd en coherent buitenlandbeleid. Jaarlijks op verantwoordingsdag (derde woensdag van mei) wordt de Staten-Generaal geïnformeerd over de gerealiseerde uitgaven.

2 HGIS-nota voor 2017, vergaderjaar 2016-17, 34 551, nr. 2, 20 september 2016.

van veiligheid en rechtsorde en voor uitvoering van het klimaatverdrag en de duurzame ontwikkelingsdoelen.³ Volgens recent onderzoek door I&O Research is een meerderheid van Nederlandse kiezers – anders dan in 2010 – voorstander om de bijdragen aan internationale vredesmissies te verhogen, en om niet meer te bezuinigen op ontwikkelingssamenwerking.⁴

Nu de HGIS-nota 2017 aantoont dat in de komende jaren de afname van het ODA-budget niet langer gecompenseerd wordt door extra middelen en definitief van karakter wordt, dringt de AIV met klem aan op een herbezinning van de begroting voor internationale samenwerking en op het plaatsen van het ODA-budget in een nieuw meerjarenperspectief.

Dit briefadvies werd opgesteld door mr. J.N.M. Richelle (COS), mw. prof.dr. M.E.H. van Reisen (AIV), mw. prof.dr. J. Gupta (AIV), en mw. drs. E.N. van der Steenhoven (COS). Het secretariaat werd gevoerd door drs. P. de Keizer en mw. A.R. Alblas (stagiaire).

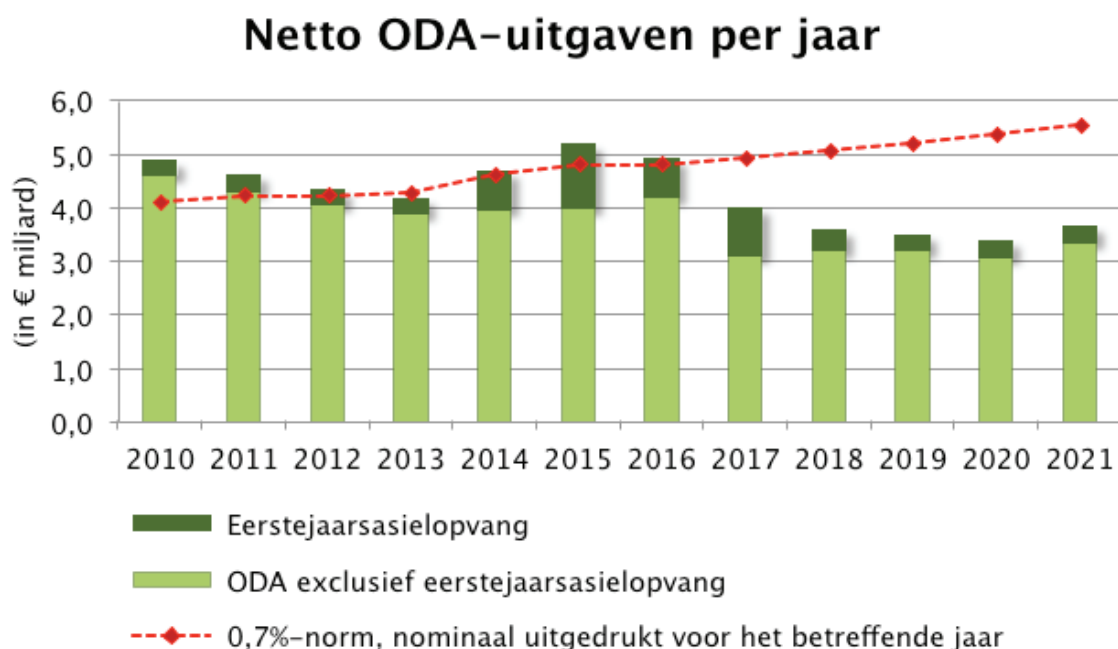
3 Zie onder meer: open brief aan de Tweede Kamer 'ODA en Asielkosten' door Nederlandse maatschappelijke organisaties in juni 2016; en vragen en antwoorden tijdens de begrotingsbehandeling voor het Vergaderjaar 2015-16 in november 2015, en in gesprek met leden van de commissie Buitenlandse Zaken, Defensie en Ontwikkelingssamenwerking van de Eerste Kamer in december 2015.

4 Politieke Peiling I&O Research, op 17 september 2016. Zie: <<http://www.ioresearch.nl/Portals/0/1%260%20Research%20politieke%20peiling%20september%202016%20v3.pdf>>.

I Begroting voor ODA

Tot aan het begin van dit decennium besteedde Nederland jaarlijks 0,8% van het BNI aan ontwikkelingssamenwerking. In 2010 bedroeg het ODA-budget in de begroting nog 0,8% van het BNI, in de jaren daarna schommelde dit tussen 0,64% en 0,75% van het BNI. Uit de HGIS-nota voor 2017 blijkt dat de komende jaren bij ongewijzigd beleid deze neerwaartse trend zich verder zal voortzetten. Drie factoren zijn hierop van invloed:

- **Taakstelling:** Zoals afgesproken in het Regeerakkoord wordt jaarlijks een bedrag aan taakstelling ingehouden op de ODA-begroting. Waar de bezuiniging tijdens het kabinet Rutte/Verhagen erop neerkwam dat het oorspronkelijke percentage van 0,8% van het BNI stapsgewijs werd teruggebracht tot 0,75% in 2011 en 0,7% vanaf 2012, zijn in het Regeerakkoord van het kabinet Rutte/Asscher extra bezuinigingen opgenomen.⁵ Gedurende de eerste drie jaar werd jaarlijks € 750 miljoen gekort op het budget voor ODA, vanaf 2017 bedraagt de taakstelling € 1 miljard per jaar. Zoals de grafiek laat zien, wordt met ingang van 2017 de 0,7%-norm feitelijk losgelaten:

Bron: 'Aandachtspunten bij ontwerpbegroting 2017', Algemene Rekenkamer, 16004310, 7 oktober 2016, HGIS-nota voor 2017, Bijlage 2A, en beantwoording door de Minister van Buitenlandse Zaken op vragen van de vaste commissie voor Buitenlandse Zaken op 28 oktober 2016.

5 Monitoring beleid voor ontwikkelingssamenwerking, stand van zaken 2012, Algemene Rekenkamer (2012).

- Toerekening van kosten voor de eerstejaarsopvang van vluchtelingen en asielzoekers: Niet alleen wordt afgestapt van het principe om een minimum van 0,7% van het BNI bij te dragen aan ontwikkelingssamenwerking, ook vindt vanuit het verminderde ODA-budget een forse toerekening plaats van in Nederland gemaakte kosten voor de eerstejaarsopvang van asielzoekers uit DAC-landen. In 2015 werd hiervoor in totaal € 1.186 miljoen afgedragen, ofwel een kwart van de begroting voor ODA (in 2010 was dit € 253 miljoen, ofwel 5% van de ODA-begroting). Ook andere OESO DAC-landen rekenen kosten voor dergelijke opvang toe aan ODA, zij het niet in die mate als Nederland dat doet. In 2015 besteedden de OESO DAC-landen gemiddeld 9% van hun ODA-begroting aan de eerstejaarsopvang van vluchtelingen en asielzoekers in eigen land, terwijl Nederland uitkwam op 23%.⁶ Om de kosten te dekken werden meerjarige kasschuiven toegepast waarbij de *verwachte* groei in BNP in 2016-21 (in totaal € 1,2 miljard) naar voren werd gehaald en € 375 miljoen in 2014 en € 350 miljoen in 2015 toegevoegd aan het ODA-budget door het kabinet. Zoals de Algemene Rekenkamer observeert betekenen de kasschuiven dat deze BNI-ruimte niet inzetbaar zal zijn voor nieuwe programma's of om te salderen met de doorwerking van een negatieve BNI-ontwikkeling.⁷
- Kosten voor noodhulp en opvang van vluchtelingen in de regio: Tussen 2013 en 2016 zijn de bestedingen voor noodhulp en opvang in de regio bijna verdubbeld. Ook deze kosten komen in beginsel ten laste van de begroting voor ODA. Hiertoe werd het budget voor humanitaire hulp tijdelijk aangevuld met incidentele middelen, ten behoeve van de oprichting van een nieuw noodhulpfonds (in totaal € 570 miljoen voor de periode 2014-17) en een eenmalige toekenning voor opvang in de regio (€ 260 miljoen in 2016).

Als gevolg van afspraken in het Regeerakkoord en de bovengenoemde ontwikkelingen loopt het resterende ODA-deel van de begroting (dat wil zeggen met aftrek van kosten in Nederland voor de eerstejaarsopvang van vluchtelingen en asielzoekers, en rekening houdend met vaste en verplichte uitgaven zoals bijdragen aan de EU, de Wereldbank en regionale banken) de komende jaren terug van € 3,8 miljard in 2010 tot circa € 2 miljard in 2020. Daardoor blijft er de facto dus aanzienlijk minder geld beschikbaar voor het dienen van de beleidsprioriteiten in ontwikkelingslanden zelf, voor initiatieven ter ondersteuning van vrede en veiligheid, en voor het beschermen van internationale publieke goederen.

6 Zie rapport van OESO-DAC over 'in-donor country refugee costs', April 2016. Zie: <<https://www.oecd.org/dac/stats/RefugeeCostsMethodologicalNote.pdf>>.

7 Brief van de Algemene Rekenkamer aan de Voorzitter van de Tweede Kamer: Aandachtspunten bij de ontwerp-begroting 2017 (hoofdstuk V) van het ministerie van Buitenlandse Zaken en (hoofdstuk XVII) van de minister voor Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking, 7 oktober 2016.

II Overwegingen

De AIV geeft de regering het volgende in overweging:

- Niet langer daadwerkelijk vasthouden aan de 0,7%-norm blijft niet zonder consequenties. Allereerst telt internationale betrouwbaarheid: op vele mondiale conferenties heeft Nederland zich gecommitteerd om tenminste 0,7% van het BNI beschikbaar te stellen⁸, naast de additionele middelen die werden toegezegd in het kader van de klimaatovereenkomsten. Daarnaast heeft Nederland uitgesproken zich sterk te maken voor een geïntegreerde internationale samenwerking op gebieden van klimaatverandering en energie, water, landbouw en voedsel, biodiversiteit en grondstoffenvoorziening. Ook hiervoor zal nieuwe en aanvullende financiering nodig zijn.⁹
- Nu internationaal de komende jaren doorgepakkt wordt op complexe thema's als klimaatverandering en duurzame ontwikkeling en er behoefte bestaat aan nauwere samenwerking om beleid te concretiseren en resultaatmeting mogelijk te maken, is het van belang om op hoog niveau hieraan bij te dragen. Bij dergelijke ambitie hoort bereidheid om zich aan internationaal overeengekomen normafspraken te houden. Door onder de 0,7%-norm te gaan begroten en het deel van de ODA-begroting dat beschikbaar is voor aanwending in ontwikkelingslanden nog eens in te perken, geeft Nederland een signaal af dat het afziet van (mede)regievoering en van politieke sturing op voor Nederland belangrijke thema's.
- Qua beheer trekt volledige toerekening van de kosten voor eerstejaarsopvang van asielzoekers en vluchtelingen een hoge wissel op het resterende deel van de ODA-begroting en maakt dit goed beleid en goede uitvoering van het ontwikkelingsbeleid moeilijk. De instroom blijkt immers lastig te voorspellen en is in hoge mate afhankelijk van geopolitieke ontwikkelingen zoals de oorlog in Syrië en overeenkomsten over opvang van vluchtelingen in de regio, zoals de overeenkomst met Turkije of het nieuwe migratiepact van de EU. De toegepaste begrotingssystematiek creëert een bestuurlijk en politiek probleem omdat door fluctuaties en onvoorspelbaarheid van uitgaven het elk jaar onduidelijk blijft op welke middelen voor dit beleid kan worden gerekend.¹⁰

8 Zo herbevestigde de Raad van Buitenlandse Zaken/Ontwikkelingssamenwerking van de EU op 26 mei 2015: *'its commitment to achieve the 0.7% ODA/GNI target within the time frame of the post-2015 agenda. Member States which joined the EU before 2002 reaffirm their commitment to achieve the 0.7% ODA/GNI target, taking into consideration budgetary circumstances, whilst those which have achieved that target commit themselves to remain at or above that target; Member States which joined the EU after 2002 strive to increase their ODA/GNI to 0.33%.'*, Council of the European Union, 26 May 2015, 9241/15.

9 Wijzend op het Nederlandse aandeel in de mondiale ecologische voetafdruk noemt de AIV dat alleen al op gebied van internationale milieusamenwerking een Nederlandse bijdrage van € 3 miljard per jaar in de rede zou liggen, zie AIV advies nummer 84: Nieuwe wegen voor internationale milieusamenwerking, Den Haag, maart 2013.

10 Zie open brief 'ODA en Asielkosten' door Nederlandse maatschappelijke organisaties, juni 2016.

- Bovendien zal het de komende jaren steeds moeilijker worden om kasschuiven toe te passen. Immers, de middelen waarop eerder een beroep kon worden gedaan raken uitgeput. Belangrijker nog, meerjarige kasschuiven om incidentele tegenvallers op te vangen dragen niet bij aan verantwoord begroten. Er wordt zo een hypotheek op de toekomst genomen.¹¹ Als het BNI minder groeit dan voorzien moet later alsnog verder worden bezuinigd. Dan moeten mogelijk ook ODA-committingen die vastliggen in meerjarige verplichtingen worden opgebroken, wat het uitgangspunt ondermijnt dat Nederland een betrouwbare internationale partner wil zijn.

¹¹ In de ODA-begroting voor de komende jaren zitten vanwege de kasschuiven nog enkele zeer forse niet ingevulde bezuinigingen, zie: HGIS-nota 2017, Bijlage 2A, Artikel XVII 0.5.04.

III Conclusies

In een geglobaliseerde wereld neemt naar het oordeel van de AIV het belang van internationale samenwerking enkel toe. Aangespoord door het klimaatverdrag en de 2030-Agenda voor duurzame ontwikkeling, en met het oog op de toegenomen instabiliteit in een brede ring rond Europa en de stroom van vluchtelingen en migranten die hierdoor is ontstaan, zal internationale samenwerking ongetwijfeld andere karakteristieken krijgen dan traditionele ontwikkelingssamenwerking. Dit terrein is, in lijn met vele andere maatschappelijke terreinen, in transitie en zal grote inspanningen vergen, zeker in relatie tot de voorzienbare ecologische oorzaken van conflicten en migratie.

Hoe ook de begroting concreet wordt ingevuld, de AIV is van mening dat er behoefte zal blijven aan een (omvangrijk) budget om armoede wereldwijd te helpen uitbannen, oorzaken van migratie weg te nemen, vluchtelingen in hun eigen regio op te vangen en om realisatie van het klimaatverdrag en de internationale 2030-Agenda voor duurzame ontwikkeling mogelijk te maken.

Uiteraard heeft de AIV begrip voor buitengewone omstandigheden die leiden tot een tijdelijke aanpassing van de begroting. Maar indien deze aanpassing structureel van karakter wordt – en daarmee verheven tot een drastisch afwijkende koers – mag verwacht worden dat deze koerswijziging politiek geagendeerd wordt en expliciet onderwerp van maatschappelijk debat en van politieke besluitvorming. De AIV bepleit dat de besluitvorming over het ODA-budget wordt ingekaderd en voorzien van een expliciete koers waarin niet alleen voor de politiek, maar ook voor maatschappelijke organisaties, het bedrijfsleven en de diplomatie duidelijk wordt welke rol Nederland wenst te blijven spelen in ontwikkelingssamenwerking.

Door de Adviesraad Internationale Vraagstukken uitgebrachte adviezen*

- 1 EUROPA INCLUSIEF, *oktober 1997*
- 2 CONVENTIONELE WAPENBEHEERSING: dringende noodzaak, beperkte mogelijkheden, *april 1998*
- 3 DE DOODSTRAF EN DE RECHTEN VAN DE MENS: recente ontwikkelingen, *april 1998*
- 4 UNIVERSALITEIT VAN DE RECHTEN VAN DE MENS EN CULTURELE VERSCHIEDENHEID, *juni 1998*
- 5 EUROPA INCLUSIEF II, *november 1998*
- 6 HUMANITAIRE HULP: naar een nieuwe begrenzing, *november 1998*
- 7 COMMENTAAR OP DE CRITERIA VOOR STRUCTURELE BILATERALE HULP, *november 1998*
- 8 ASIELINFORMATIE EN DE EUROPESE UNIE, *juli 1999*
- 9 NAAR RUSTIGER VAARWATER: een advies over betrekkingen tussen Turkije en de Europese Unie, *juli 1999*
- 10 DE ONTWIKKELINGEN IN DE INTERNATIONALE VEILIGHEIDSSITUATIE IN DE JAREN NEGENTIG: van onveilige zekerheid naar onzekere veiligheid, *september 1999*
- 11 HET FUNCTIONEREN VAN DE VN-COMMISSIE VOOR DE RECHTEN VAN DE MENS, *september 1999*
- 12 DE IGC 2000 EN DAARNA: op weg naar een Europese Unie van dertig lidstaten, *januari 2000*
- 13 HUMANITAIRE INTERVENTIE, *april 2000***
- 14 ENKELE LESSEN UIT DE FINANCIËLE CRISES VAN 1997 EN 1998, *mei 2000*
- 15 EEN EUROPEES HANDVEST VOOR GRONDRECHTEN?, *mei 2000*
- 16 DEFENSIE-ONDERZOEK EN PARLEMENTAIRE CONTROLE, *december 2000*
- 17 DE WORSTELING VAN AFRIKA: veiligheid, stabiliteit en ontwikkeling, *januari 2001*
- 18 GEWELD TEGEN VROUWEN: enkele rechtsontwikkelingen, *februari 2001*
- 19 EEN GELAAGD EUROPA: de verhouding tussen de Europese Unie en subnationale overheden, *april 2001*
- 20 EUROPESE MILITAIR-INDUSTRIËLE SAMENWERKING, *mei 2001*
- 21 REGISTRATIE VAN GEMEENSCHAPPEN OP HET GEBIED VAN GODSDIENST OF OVERTUIGING, *juni 2001*
- 22 DE WERELDCONFERENTIE TEGEN RACISME EN DE PROBLEMATIEK VAN RECHTSHERSTEL, *juni 2001*
- 23 COMMENTAAR OP DE NOTITIE MENSENRECHTEN 2001, *september 2001*
- 24 EEN CONVENTIE OF EEN CONVENTIONELE VOORBEREIDING: de Europese Unie en de IGC 2004, *november 2001*
- 25 INTEGRATIE VAN GENDERGELIJKHEID: een zaak van verantwoordelijkheid, inzet en kwaliteit, *januari 2002*
- 26 NEDERLAND EN DE ORGANISATIE VOOR VEILIGHEID EN SAMENWERKING IN EUROPA IN 2003: rol en richting, *mei 2002*
- 27 EEN BRUG TUSSEN BURGERS EN BRUSSEL: naar meer legitimiteit en slagvaardigheid voor de Europese Unie, *mei 2002*
- 28 DE AMERIKAANSE PLANNEN VOOR RAKETVERDEDIGING NADER BEKEKEN: voors en tegens van bouwen aan onkwetsbaarheid, *augustus 2002*
- 29 PRO-POOR GROWTH IN DE BILATERALE PARTNERLANDEN IN SUB-SAHARA AFRIKA: een analyse van strategieën tegen armoede, *januari 2003*
- 30 EEN MENSENRECHTENBENADERING VAN ONTWIKKELINGSSAMENWERKING, *april 2003*
- 31 MILITAIRE SAMENWERKING IN EUROPA: mogelijkheden en beperkingen, *april 2003*
- 32 *Vervolgadvies* EEN BRUG TUSSEN BURGERS EN BRUSSEL: naar meer legitimiteit en slagvaardigheid voor de Europese Unie, *april 2003*
- 33 DE RAAD VAN EUROPA: minder en (nog) beter, *oktober 2003*
- 34 NEDERLAND EN CRISISBEHEERSING: drie actuele aspecten, *maart 2004*
- 35 FALENDE STATEN: een wereldwijde verantwoordelijkheid, *mei 2004***
- 36 PREËMPTIEF OPTREDEN, *juli 2004***
- 37 TURKIJE: de weg naar het lidmaatschap van de Europese Unie, *juli 2004*
- 38 DE VERENIGDE NATIES EN DE RECHTEN VAN DE MENS, *september 2004*
- 39 DIENSTENLIBERALISERING EN ONTWIKKELINGSLANDEN: leidt openstelling tot achterstelling?, *september 2004*
- 40 DE PARLEMENTAIRE ASSEMBLEE VAN DE RAAD VAN EUROPA, *februari 2005*
- 41 DE HERVORMINGEN VAN DE VERENIGDE NATIES: het rapport Annan nader beschouwd, *mei 2005*
- 42 DE INVLOED VAN CULTUUR EN RELIGIE OP ONTWIKKELING: stimulans of stagnatie?, *juni 2005*
- 43 MIGRATIE EN ONTWIKKELINGSSAMENWERKING: de samenhang tussen twee beleidsterreinen, *juni 2005*
- 44 DE NIEUWE OOSTELIJKE BUURLANDEN VAN DE EUROPESE UNIE, *juli 2005*
- 45 NEDERLAND IN DE VERANDERENDE EU, NAVO EN VN, *juli 2005*
- 46 ENERGIEK BUITENLANDS BELEID: energievoorzieningszekerheid als nieuwe hoofddoelstelling, *december 2005****
- 47 HET NUCLEAIRE NON-PROLIFERATIEREGIME: het belang van een geïntegreerde en multilaterale aanpak, *januari 2006*
- 48 MAATSCHAPPIJ EN KRIJGSMACHT, *april 2006*

- 49 TERRORISMEBESTRIJDING IN MONDIAAL EN EUROPEES PERSPECTIEF, *september 2006*
- 50 PRIVATE SECTOR ONTWIKKELING EN ARMOEDEBESTRIJDING, *oktober 2006*
- 51 DE ROL VAN NGO'S EN BEDRIJVEN IN INTERNATIONALE ORGANISATIES, *oktober 2006*
- 52 EUROPA EEN PRIORITEIT!, *november 2006*
- 53 BENELUX, NUT EN NOODZAAK VAN NAUWERE SAMENWERKING, *februari 2007*
- 54 DE OESO VAN DE TOEKOMST, *maart 2007*
- 55 MET HET OOG OP CHINA: op weg naar een volwassen relatie, *april 2007*
- 56 INZET VAN DE KRIJGSMACHT: wisselwerking tussen nationale en internationale besluitvorming, *mei 2007*
- 57 HET VN-VERDRAGSSYSTEEM VOOR DE RECHTEN VAN DE MENS: stapsgewijze versterking in een politiek geladen context, *juli 2007*
- 58 DE FINANCIËN VAN DE EUROPESE UNIE, *december 2007*
- 59 DE INHUUR VAN PRIVATE MILITAIRE BEDRIJVEN: een kwestie van verantwoordelijkheid, *december 2007*
- 60 NEDERLAND EN DE EUROPESE ONTWIKKELINGSSAMENWERKING, *mei 2008*
- 61 DE SAMENWERKING TUSSEN DE EUROPESE UNIE EN RUSLAND: een zaak van wederzijds belang, *juli 2008*
- 62 KLIMAAT, ENERGIE EN ARMOEDEBESTRIJDING, *november 2008*
- 63 UNIVERSALITEIT VAN DE RECHTEN VAN DE MENS: principes, praktijk en perspectieven, *november 2008*
- 64 CRISISBEHEERSINGSOPERATIES IN FRAGIELE STATEN: de noodzaak van een samenhangende aanpak, *maart 2009*
- 65 TRANSITIONAL JUSTICE: gerechtigheid en vrede in overgangssituaties, *april 2009***
- 66 DEMOGRAFISCHE VERANDERINGEN EN ONTWIKKELINGSSAMENWERKING, *juli 2009*
- 67 HET NIEUWE STRATEGISCH CONCEPT VAN DE NAVO, *januari 2010*
- 68 DE EU EN DE CRISIS: lessen en leringen, *januari 2010*
- 69 SAMENHANG IN INTERNATIONALE SAMENWERKING: reactie op WRR-rapport 'Minder pretentie, meer ambitie', *mei 2010*
- 70 NEDERLAND EN DE 'RESPONSIBILITY TO PROTECT': de verantwoordelijkheid om mensen te beschermen tegen massale wreedheden, *juni 2010*
- 71 HET VERMOGEN VAN DE EU TOT VERDERE UITBREIDING, *juli 2010*
- 72 PIRATERIJBESTRIJDING OP ZEE: een herijking van publieke en private verantwoordelijkheden, *december 2010*
- 73 HET MENSENRECHTENBELEID VAN DE NEDERLANDSE REGERING: zoeken naar constanten in een veranderende omgeving, *februari 2011*
- 74 ONTWIKKELINGSAGENDA NA 2015: millennium ontwikkelingsdoelen in perspectief, *april 2011*
- 75 HERVORMINGEN IN DE ARABISCHE REGIO: kansen voor democratie en rechtsstaat?, *mei 2011*
- 76 HET MENSENRECHTENBELEID VAN DE EUROPESE UNIE: tussen ambitie en ambivalentie, *juli 2011*
- 77 DIGITALE OORLOGVOERING, *december 2011***
- 78 EUROPESE DEFENSIESAMENWERKING: soevereiniteit en handelingsvermogen, *januari 2012*
- 79 DE ARABISCHE REGIO, EEN ONZEKERE TOEKOMST, *mei 2012*
- 80 ONGELIJKE WERELDEN: armoede, groei, ongelijkheid en de rol van internationale samenwerking, *september 2012*
- 81 NEDERLAND EN HET EUROPEES PARLEMENT: investeren in nieuwe verhoudingen, *november 2012*
- 82 WISSELWERKING TUSSEN ACTOREN IN INTERNATIONALE SAMENWERKING: naar flexibiliteit en vertrouwen, *februari 2013*
- 83 TUSSEN WOORD EN DAAD: perspectieven op duurzame vrede in het Midden-Oosten, *maart 2013*
- 84 NIEUWE WEGEN VOOR INTERNATIONALE MILIEUSAMENWERKING, *maart 2013*
- 85 CRIMINALITEIT, CORRUPTIE EN INSTABILITEIT: een verkennend advies, *mei 2013*
- 86 AZIË IN OPMARS: strategische betekenis en gevolgen, *december 2013*
- 87 DE RECHTSSTAAT: waarborg voor Europese burgers en fundament van Europese samenwerking, *januari 2014*
- 88 NAAR EEN GEDRAGEN EUROPESE SAMENWERKING: werken aan vertrouwen, *april 2014*
- 89 NAAR BETERE MONDIALE FINANCIËLE VERBONDENHEID: het belang van een coherent internationaal economisch en financieel stelsel, *juni 2014*
- 90 DE TOEKOMST VAN DE ARCTISCHE REGIO: samenwerking of confrontatie?, *september 2014*
- 91 NEDERLAND EN DE ARABISCHE REGIO: principieel en pragmatisch, *november 2014*
- 92 HET INTERNET: een wereldwijde vrije ruimte met begrensde staatsmacht, *november 2014*
- 93 ACS-EU-SAMENWERKING NA 2020: op weg naar een nieuw partnerschap?, *maart 2015*
- 94 INSTABILITEIT ROND EUROPA: confrontatie met een nieuwe werkelijkheid, *april 2015*
- 95 INTERNATIONALE INVESTERINGSBESLECHTING: van ad hoc arbitrage naar een permanente investeringshof, *april 2015*
- 96 INZET VAN SNELLE REACTIEMACHTEN, *oktober 2015*
- 97 AUTONOME WAPENSISTEMEN: de noodzaak van betekenisvolle menselijke controle, *oktober 2015***
- 98 GEDIFFERENTIEERDE INTEGRATIE: verschillende routes in de EU-samenwerking, *oktober 2015*
- 99 DAADKRACHT DOOR DE DUTCH DIAMOND: ondernemen in het licht van de nieuwe duurzame ontwikkelingsdoelen, *januari 2016*

- 100 GOED GESCHAKELD? Over de verhouding tussen regio en de EU, *januari 2016*
- 101 VEILIGHEID EN STABILITEIT IN NOORDELIJK AFRIKA, *mei 2016*
- 102 DE BESCHERMING VAN DE BURGERBEVOLKING IN GEWAPEND CONFLICT: over gebaande paden en nieuwe wegen, *juli 2016*

Door de Adviesraad Internationale Vraagstukken uitgebrachte briefadviezen

- 1 Briefadvies UITBREIDING EUROPESE UNIE, *december 1997*
- 2 Briefadvies VN-COMITÉ TEGEN FOLTERING, *juli 1999*
- 3 Briefadvies HANDVEST GRONDRECHTEN, *november 2000*
- 4 Briefadvies OVER DE TOEKOMST VAN DE EUROPESE UNIE, *november 2001*
- 5 Briefadvies NEDERLANDS VOORZITTERSCHAP EU 2004, *mei 2003*****
- 6 Briefadvies RESULTAAT CONVENTIE, *augustus 2003*
- 7 Briefadvies VAN BINNENGRENZEN NAAR BUITENGRENZEN - ook voor een volwaardig Europees asiel- en migratiebeleid in 2009, *maart 2004*
- 8 Briefadvies DE ONTWERP-DECLARATIE INZAKE DE RECHTEN VAN INHEEMSE VOLKEN. Van impasse naar doorbraak?, *september 2004*
- 9 Briefadvies REACTIE OP HET SACHS-RAPPORT: hoe halen wij de Millennium Doelen, *april 2005*
- 10 Briefadvies DE EU EN DE BAND MET DE NEDERLANDSE BURGER, *december 2005*
- 11 Briefadvies TERRORISMEBESTRIJDING IN EUROPEES EN INTERNATIONAAL PERSPECTIEF, interim-advies over het folterverbod, *december 2005*
- 12 Briefadvies REACTIE OP DE MENSENRECHTENSTRATEGIE 2007, *november 2007*
- 13 Briefadvies EEN OMBUDSMAN VOOR ONTWIKKELINGSSAMENWERKING, *december 2007*
- 14 Briefadvies KLIMAATVERANDERING EN VEILIGHEID, *januari 2009*
- 15 Briefadvies OOSTELIJK PARTNERSCHAP, *februari 2009*
- 16 Briefadvies ONTWIKKELINGSSAMENWERKING: nut en noodzaak van draagvlak, *mei 2009*
- 17 Briefadvies KABINETSFORMATIE 2010, *juni 2010*
- 18 Briefadvies HET EUROPESE HOF VOOR DE RECHTEN VAN DE MENS: beschermer van burgerlijke rechten en vrijheden, *november 2011*
- 19 Briefadvies NAAR EEN VERSTERKT FINANCIËEL-ECONOMISCH BESTUUR IN DE EU, *februari 2012*
- 20 Briefadvies NUCLEAIR PROGRAMMA VAN IRAN: naar de-escalatie van een nucleaire crisis, *april 2012*
- 21 Briefadvies DE RECEPTORBENADERING: een kwestie van maatvoering, *april 2012*
- 22 Briefadvies KABINETSFORMATIE 2012: krijgsmacht in de knel, *september 2012*
- 23 Briefadvies NAAR EEN VERSTERKTE SOCIALE DIMENSIE VAN DE EUROPESE UNIE, *juni 2013*
- 24 Briefadvies MET KRACHT VOORUIT: reactie van de Adviesraad Internationale Vraagstukken op de beleidsbrief 'Respect en recht voor ieder mens', *september 2013*
- 25 Briefadvies ONTWIKKELINGSSAMENWERKING: meer dan een definitiekwestie, *mei 2014*
- 26 DE EU-GASAFHANKELIJKHEID VAN RUSLAND: hoe een geïntegreerd EU-beleid dit kan verminderen, *juni 2014*
- 27 Briefadvies FINANCIERING VAN DE INTERNATIONALE AGENDA VOOR DUURZAME ONTWIKKELING, *april 2015*
- 28 Briefadvies DE TOEKOMST VAN SCHENGEN, *maart 2016*

* Alle adviezen zijn ook beschikbaar in het Engels. Sommige adviezen ook in andere talen.

** Gezamenlijk advies van de Adviesraad Internationale Vraagstukken (AIV) en de Commissie van Advies inzake Volkenrechtelijke Vraagstukken (CAVV).

*** Gezamenlijk advies van de Adviesraad Internationale Vraagstukken (AIV) en de Algemene Energieraad (AER).

**** Gezamenlijk briefadvies van de Adviesraad Internationale Vraagstukken (AIV) en de Adviescommissie voor Vreemdelingenzaken (ACVZ).